

Robert G. Morrison. *Merchants of Knowledge: Intellectual Exchange in the Ottoman Empire and Renaissance Europe*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2025. 342 sayfa. ISBN: 9781503636323.*

*Mai Lootah***

Tercüme: Sacide Demir***

Coğrafi mesafelere, topografik engellere, siyasi sınırlara ve kültürel farklılıklara rağmen tarih; mesafelerin, engellerin, sınırların ve farklılıkların sürekli olarak aşıldığı, yeniden müzakere edildiği ve yeniden tanımlandığı açık ve geçirgen alanlarda yaşadığımızı defalarca göstermiştir. Bu tür verimli sınır aşımalarına imkân tanıyan altyapılar arasında, bazen stratejik siyasi ittifakların önemini dahi geride bırakan ticaret ve iktisadi faaliyetler yer almaktadır. Robert G. Morrison'ın *Merchants of Knowledge: Intellectual Exchange in the Ottoman Empire and Renaissance Europe* adlı eseri, tam da bu noktada bilginin tercüme, intikal ve dönüşüm süreçlerine dair anlayışımızı derinleştirmektedir.¹ Tarihî anlatının büyük bir kısmına hâkim olan ve daha ziyade “ne” sorusuna -yani metinler, fikirler veya aletler formundaki intikal nesnelere- odaklanan çalışmaların aksine, Morrison'ın *Merchants of Knowledge*

- 1 Robert G. Morrison, tek yönlü -ve dolayısıyla dışlayıcı- imaları sebebiyle “intikal” (*transmission*) teriminin kullanımına karşı çıksa da, ben bu kavramın çağrışımlarının kullanıldığı bağlama göre değiştiğini iddia ediyorum. Çok yönlü ve etkileşimli bir bilgi mübadelesi modeli içerisinde kurgulandığında “intikal”, fikirlerin bir kültürden diğerine sadece basit ve doğrusal bir hareketi anlamına gelmek zorunda değildir. Bkz. Robert G. Morrison, *Merchants of Knowledge: Intellectual Exchange in the Ottoman Empire and Renaissance Europe* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2025), 2.

* Makalenin Türkçeye tercümesinde yapay zeka araçlarından istifade edilmiştir.

** Doktor Adayı, Rice Üniversitesi, İlahiyat Bölümü Houston, Teksas, ABD. İletişim: ml114@rice.edu.

*** Doktor Adayı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

eseri bakış açımızı bu bilginin nerede, nasıl ve kimlerle intikal ettiğine kaydırmaktadır. Yazar; astroloji, astronomi, felsefe, ezoterizm, tıp ve mekanik hakkındaki fikirleri, bunların dolaşımına imkân tanıyan ve süreci kolaylaştıran maddi bağlamlara dayandırmaktadır. Morrison'ın anlatısında, Osmanlı toprakları ile Kuzeydoğu İtalya'daki Veneto bölgesi arasında, Doğu Akdeniz boyunca sıklıkla seyahat eden Yahudi âlim-tüccarlardan müteşekkil bir ağ konumundaki aracı figürler veya daha doğru bir ifadeyle “müzakereciler” (*mediators*), konunun başat aktörleri olarak tebarüz etmektedir.² Morrison'ın “bölgeler arasındaki ayrımları fark eden ve bu ayrımlar arasında köprü kuran” kişiler olarak tarif ettiği bu müzakereciler, Doğu Akdeniz'in “aracı mekânını” (*mediating space*) dolduran bilgi tacirleridir.³

Konuyu daha da açmadan evvel, Morrison'un anlatısındaki mekânsal boyutun önemini kavramak gerekir. Morrison'un çalışma sahasını teşkil eden ve umumiyetle Erken ve Orta İtalyan Rönesansı olarak adlandırılan döneme tekabül eden 1450-1550 yılları arasında Veneto, bünyesinde barındırdığı iki şehir -Venedik ve Padua- vesilesiyle mühim bir entelektüel merkez haline gelmişti.⁴ Adriyatik Denizi'nde bir takımda üzerinde kurulu olan Venedik; ekonomisi büyük ölçüde ticarete, bankacılığa ve gemiciliğe dayanan bir denizci ticaret şehir-devleti, yani Venedik Cumhuriyeti olarak güç kazanmıştı. On beşinci yüzyılın başında Akdeniz'deki rakipleri Cenevizlileri mağlup ettikten sonra, Doğu Akdeniz rotaları üzerinde eşî benzeri görülmemiş bir hâkimiyet kurdular.⁵ Aynı yüzyıl, bilhassa da 1474 senesi, Avrupa'da fikrî mülkiyetin ilk resmî düzenlemelerinden biri olarak kabul edilen Venedik Patent Kanunu'nun (*Venetian Pa-*

2 “Müzakereci” (*mediator*) kelimesi, bilgi tacirlerinin üstlendiği rolleri daha iyi tarif etmektedir; zira bu kişiler metinlerin ve fikirlerin mekanik hareketini kolaylaştıran sıradan “aracı figürler” (*intermediaries*) olmayıp, bilgiyi aktarırken onun yorumlanma, tercüme ve adaptasyon süreçlerine bilfiil dâhil olmuşlardır.

3 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 214.

4 Venedik Cumhuriyeti'ne ve bilhassa İtalyan Rönesansı dönemine dair bilgiler şu eserlerden alınmıştır: Eric Cochrane, “Science and Humanism in the Italian Renaissance,” *The American Historical Review* 81, no. 5 (Aralık 1976): 1039-1057; Michael Knapton, John E. Law, ve Alison A. Smith, ed., *Venice and the Veneto during the Renaissance, The Legacy of Benjamin Kohl* (Floransa: Firenze University Press, 2014); Dennis Romano, *Patricians and Popolani: The Social Foundations of the Venetian Renaissance State* (Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 1987); Margaret L. King, “The Patriciate and the Intellectuals: Power and Ideas in Quattrocento Venice,” *Societas: A Review of Social History* 5 (1975): 295-312; Marek H. Dominiczak, “On Art, Wealth, and Power: The Venetian Republic,” *Clinical Chemistry* 63, no. 11 (Kasım 2017): 1783-1785, <https://doi.org/10.1373/clinchem.2016.266858>.

5 Susan Roce, “Modon, Battle of,” *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology* içinde, ed. Clifford J. Rogers (Oxford: Oxford University Press, 2010), 13-14.

tent Statute) yayınlanmasına şahitlik etmiştir.⁶ Söz konusu kanun; âlimler, mühendisler, teknisyenler, sanatkârlar, mimarlar ve tüccarlar gibi, Venedik devletine göç ederek şehrin entelektüel ve kültürel hayatına canlılık katan geniş bir profesyonel zümreyi cezbetmiştir. Luca Molà'ya göre, Venedik'te inovasyona yönelik kurumsal desteğin neticeleri arasında “bilginin intikalinin (*transmission*) teşvik edilmesi ve ekseriyetle birbiriyle iletişim kuran ve iş yapan uzmanlardan müteşekkil bir faziletli döngünün (*virtuous circle*) tesisi” yer almaktadır.⁷ Molà'nın atıfta bulunduğu bu “uzmanların faziletli döngüsü”, Morrison'ın fikirlerin ve metinlerin Doğu Akdeniz boyunca ve Venedik Cumhuriyeti'nin kontrolündeki deniz rotaları üzerinde alışverişini kolaylaştıran müzakereciler olarak tanımladığı “bilgi tacirleri” ile neredeyse eş anlamlı görünmektedir.

On beşinci yüzyılın başlarında Venedik Cumhuriyeti'nin idaresi altına giren Padua, 1222 senesinde tesis edilen üniversitesi ile meşhurdu.⁸ Rönesans devrinde Padua Üniversitesi, Venedik devletinin seçkin âlimleri tayin etme ve hoca (*professorial*) maaşlarını artırma politikası sayesinde kısa sürede öne çıkmıştır.⁹ Netice itibarıyla üniversite; bilhassa tıp, anatomi ve epidemiyoloji alanlarında temayüz etmiştir. Kurumun en seçkin hekimleri arasında modern insan anatomisinin kurucusu Andreas Vesalius (ö. 1564); İtalyan heykeltıraş, ressam ve mimar Michelangelo'nun (ö. 1564) özel doktoru Realdo Colombo (ö. 1559); “fallop tüpü”ne (*fallopian tube*) ismini veren Gabriele Falloppio (ö. 1562); “Embriyolojinin Babası” olarak bilinen Girolamo Fabrizio (ö. 1619) ve kandan akciğer ile sistemik dolaşımını ilk kez tafsilatıyla tarif eden hekim William Harvey (ö. 1657) yer almaktadır.¹⁰ Tıbbın ötesinde, Nicoletto Vernia (ö. 1499), Pietro Pomponazzi (ö. 1525) ve Jacopo Zabarella (ö. 1589) gibi çoğu Aristotelesçi olan Padualı filozofların fikirleri; mantık, tabiat felsefesi, nefsin mahiyeti ve

6 Venedik Patent Kanunu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Luca Molà, “Renaissance Venice: A City of Innovation,” *Market Spaces, Production Sites, and Sound Landscape of European Cities: From History to Regeneration* içinde, ed. Elena Svalduz (Padua: Padova University Press, 2022), 45-55; Stephen Pericles Ladas, *Patents, Trademarks, and Related Rights: National and International Protection*, Cilt I (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975), 6-7.

7 Molà, “Renaissance Venice,” 46.

8 Padua Üniversitesi hakkında bilgi için bkz. Arturo Castiglioni, “The Medical School at Padua and the Renaissance of Medicine,” *Annals of Medical History* 7, no. 3 (1935): 214-227; Giancarlo Andrioli ve Giuseppe Trincia, “Padua: The Renaissance of Human Anatomy and Medicine,” *Neurosurgery* 55, no. 4 (Ekim 2004): 746-755; Paul F. Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance* (Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 2002), 21-40.

9 Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance*, 23.

10 Castiglioni, “The Medical School at Padua,” 219-222.

insan aklının sınırları üzerine hararetle tartışmaları tetiklemiştir.¹¹ Bununla birlikte, teorik ve gözlemsel astronomi ile matematik sahalarna sağladığı katkılardan bahsedilmemesi halinde, Padua Üniversitesi'ne dair her türlü anlatı eksik kalacaktır. Güneş merkezli modelin (*heliocentric model*) atfedildiği Nicolaus Copernicus (ö. 1543), 1501-1503 yılları arasında Padua'da tıp eğitimi almış olsa da şehrin canlı felsefi ve bilimsel kültüründen derinden etkilenmiştir.¹² Daha sonra 1610 senesinde, o dönemde Padua Üniversitesi'nde Matematik Kürsüsü Başkanlığı görevini yürüten Galileo Galilei (ö. 1642); Jüpiter'in uydularına ve Ay'ın engebeli yüzeyine dair teleskobik gözlemlerini sunduğu çığır açıcı eseri *Sidereus Nuncius*'u (Yıldız Habercisi) kaleme almıştır.¹³

Bu bağlamda Morrison'un bilgi tacirleri; "entelektüel veya ticarî olsun, her türlü alışverişin somut sosyal ve iktisadi faydalarını idrak eden" âlimler olarak ortaya çıkmaktadır. "Alışveriş, zamanın gereklilikleri sebebiyle değil; aksine bu alışveriş hem bilgi tacirlerine hem de onların temas halinde oldukları kişilere fayda sağladığı için vuku bulmuştur."¹⁴ Morrison'ın odaklandığı figürler, Padua ve Kandiyе (*Candia*) ile bağları olan Kandiyе Yahudisi (yani günümüzde Girit adasının başkenti olan Kandiyе/Heraklion kökenli) tüccar-âlim ailelerin üyeleridirler.¹⁵ Bu kişiler, aynı anda iki dünyaya birden ait olmaları hasebiyle hem tüccar hem de âlimdirler: Eserlere sahip olan, onları istinsah eden veya kaleme alan münevver bireyler olarak entelektüel dünyaya; ticarî faaliyetleri vasıtasıyla da iktisadi dünyaya mensupturlar. Morrison, kendi çalışmasının bölgeleri aşan alışverişler (*transregional exchange*) üzerine yapılan önceki çalışmalardan, temel aktörlerinin "işlemsel faydacılığına" (*transactional utilitarianism*) yaptığı vurgu ile ayrıldığını ileri sürmektedir. Zira bu aktörler bilgiyi ticarî gayelerle tercüme etmiş ve alıp satmışlardır.¹⁶ Dahası Morrison, "yakınlaştırma"

11 Padua Üniversitesi'ndeki felsefe çalışmaları için bkz. Cochrane, "Science and Humanism in the Italian Renaissance"; Vernia hakkında bilgi için bkz. Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance*, 287-88; Pomponazzi hakkında, 290-296; Zabarella hakkında, 252-253; 263-265. Pomponazzi hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Paul F. Grendler, *Humanism, Universities, and Jesuit Education in Late Renaissance Italy* (Leiden ve Boston: Brill 2022), 188-189, 192-194; 312-314.

12 Castiglioni, "The Medical School at Padua," 222; 226; Grendler, *Humanism, Universities, and Jesuit Education*, 242; Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance*, 37; 105.

13 Castiglioni, "The Medical School at Padua," 224; Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance*, 265. Galileo'nun *Sidereus Nuncius* eserinin tercümesi için bkz. Galileo Galilei, *Sidereus nuncius; or A Sidereal Message*, çev. William R. Shea (Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2009).

14 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 2.

15 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 3-5.

16 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 5-8.

(*zoom in*) yaklaşımına öncelik vererek entelektüel alışveriş çalışmalarına yönelik taze bir bakış açısı sunmaktadır. Kenneth Pomeranz, “Histories for a Less National Age” (Daha Az Ulusal Bir Çağ İçin Tarihler) başlıklı makalesinde, zamansal veya mekânsal açıdan büyük anlatıların üstesinden gelmenin bir yolunun çeşitli ölççekler kullanmak veya kendi tabiriyle “yakınlaştırma” (*zooming*) yöntemine müracaat etmek olduğunu yazmıştır. Çünkü entelektüel alışveriş çalışmalarının mekânsal bakımdan oldukça geniş olduğu aşıkardır.¹⁷ Morrison’un eserinde karşımıza çıkan şey, somut örneklere -hassaten bilgi tacirleri ve onların temas halinde olduğu kişiler tarafından telif ve tercüme edilen metinlere- odaklanılmasıdır. İkinci bölümden itibaren her bir fasıl şu disiplinlerden birine hasredilmiştir: Hükümcü astroloji (*judicial astrology*); pratik astronomi; felsefe; Kabala; teorik astronomi ve farmakoloji. Morrison’un çalışmasındaki vurgu, Avrupa’daki Rönesans âlimlerinin İslam dünyasından teorik matematik ve astronomi öğrendikleri, Osmanlıların ise Avrupa’dan tıp ve teknolojiye dair metinler ithal ettikleri bir sahada vuku bulan ve yazarın “çok yönlü entelektüel alışveriş” (*multidirectional intellectual exchange*) olarak nitelendirdiği süreç üzerinedir.¹⁸

Bununla birlikte, Morrison’un entelektüel alışveriş çalışmalarına yönelik en önemli katkısı, eserinin ilk bölümünde tüccar-âlim ailelerin teşkil ettiği ağı ayrıntılı olarak ele almasıdır. Burada Morrison’un çalışması, öncelikle günümüzde Vatikan Apostolik Kütüphanesi’nde muhafaza edilen Ulrich Fugger’in (ö. 1584) şahsi koleksiyonundaki İbranice metinlere dayanmaktadır. Augsburglu Alman Katolik bankacı ve tüccar bir hanedan olan nüfuzlu ve muazzam derecede zengin Fugger ailesinin bir ferdi olan Ulrich, Papa’nın bizzat sahip olduklarından bile daha üstün addedilen yazmaları elde edebilmiştir.¹⁹ Fugger’in İbranice metinler koleksiyonu, on altıncı yüzyıl Rönesans Avrupası’nda İbrani dilindeki eserleri toplama yönündeki genel temayülü aksettirmektedir.²⁰ Bu temayül, esasen *Kitâb-ı Mukaddes* metinleriyle doğrudan ken-

17 Kenneth Pomeranz, “Histories for a Less National Age,” *The American Historical Review* 119, no. 1 (Şubat 2014), 18.

18 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 12-14.

19 Anonim, “Literary Intelligence,” *The Classical Journal* 13 (Mart-Haziran 1816), 212. Fugger Hanedanı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mark Häberlein, *The Fuggers of Augsburg: Pursuing Wealth and Honor in Renaissance Germany* (Charlottesville ve Londra: University of Virginia Press, 2012).

20 Bkz. Ilona Steimann, “Jewish Scribes and Christian Patrons: The Hebraica Collection of Johann Jakob Fugger,” *Renaissance Quarterly* 70, no. 4 (2017): 11235-1281; Ilona Steimann, “A Good Book is an Old Book? Hebrew Manuscripts and Prints in 16th-Century Christian Book Collections,” *Between Manuscript and Print: Transcultural Perspectives, ca. 1400-1800* içinde, ed. Sylvia Brockstieger ve Paul Schweitzer-Martin (Berlin ve Boston: De Gruyter, 2023), 89-109.

di özgün dillerinde meşgul olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Fuggerların kitap temini için hem Venedik hem de Padua'da dükkân sahibi oldukları fark edildiğinde Veneto ile olan irtibat daha net bir şekilde öne çıkmaktadır.²¹

Morrison'un çalışması; 1538 ile 1541 yılları arasında tüccar-âlim aileler tarafından telif edilen, sahip olunan veya istinsah edilen ve aracılara satılan İbranice yazmalara odaklanmaktadır.²² Bu aileler—Delmedigo, Capsali, Bolbo, Cohen Ashkenazi, Algazi, Galeano, Hen, Astruc, Nomico ve Casani aileleri—Morrison'un incelediği tüccar-âlim ailelerdir ve evlilik, eğitim veyahut da ticaret yoluyla "birbirine karmaşık olarak bağlanmışlardır."²³ Yalnız her tüccar-âlim, kendi zümresi içinde bir bilgi taciri barındırmak durumunda değildi: Bilgi tacirleri, entelektüel ticarete komisyoncu (*broker*) veya aracı (*agent*) sıfatıyla hareket ederek mülkiyet sahipleri/üreticiler (âlimler, müstensihler, malikler) ile tüketiciler (hamiler, koleksiyonerler, kütüphaneler, yurt dışındaki âlimler) arasında müzakereci (*mediator*) rolü üstlenip entelektüel alışverişi kolaylaştıran şahıslardır. Ancak onların peşinde oldukları menfaatler her zaman iktsadi değildi; bilakis, ilmi birikimleri vasıtasıyla statü ve nüfuz kazanmalarına imkân tanıyan bir sosyal itibar arayışındaydılar. Morrison, bilgi tacirlerinin rolünü kısaca şu şekilde tarif etmektedir:

Onların [Bilgi Tacirlerinin] her daim sosyal sermaye biriktirmek maksadıyla fırsatları ve metinleri gün yüzüne çıkarma kabiliyetleri, birer ilmî aracı (*scholarly intermediaries*) olarak etkilerinin temelini oluşturmaktaydı. Bilgi taciri Galeano/Câlinûs daima sosyal sermaye peşindeydi; Fârâbî'nin *el-İbâre (De interpretatione)* şerhi ve Râzî'nin *Manṭıku'l-Mûlahhas'sı* gibi Arapça eserler yahut Arnaldo de Villanova'nın farmakolojik hesaplama (*pharmacological computus*) teorileri ve *Almanach perpetuum* gibi Latince kaynaklar arasından, muhataplarının mahrum oldukları bilgileri elde etmekteydi.²⁴

Arapça metinlerde Mûsâ Câlînûs (*Mûsâ Jâlinûs*, ö. 1542'den sonra) ismiyle geçen Mûsâ b. Yehuda Galeano (*Moses b. Judah Galeano*), Morrison'ın anlatısında önemli olan bir bilgi taciridir. Morrison'ın Galeano/Câlînûs'a olan ilgisi, 2011 senesinde Kopernik'in (Copernicus)—ilk kez *Commentariolus* (Küçük Yorum) adlı eserinde bulunduğu—güneş merkezli modelin, yazarın Galeano/Câlînûs olarak teşhis ettiği bir mü-

21 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 8.

22 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 15.

23 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 15-29.

24 Morrison, *Merchants of Knowledge*, 213.

zakereci tarafından etkilenmiş olabileceğini keşfetmesiyle başlamıştır.²⁵ Kopernik'in çalışmasına etki eden kaynaklara dair sorular, özellikle de kendisinin daha önceki hiçbir astronomi eserine atıfta bulunmadığı göz önüne alındığında, bilim tarihçileri arasında uzun süredir varlığını sürdürmektedir. Victor Roberts, "The Solar and Lunar Theory of Ibn ash-Shāṭir: A Pre-Copernican Copernican Model" (İbnü'ş-Şâtır'ın Güneş ve Ay Teorisi: Kopernik Öncesi Bir Kopernikçi Model) başlıklı makalesinde, Emevi Camii'nin muvakkiti İbnü'ş-Şâtır (ö. 777/1375) ile Kopernik'in Ay ve gezegen modelleri arasındaki yakın matematiksel ve geometrik benzerlikleri fark edenlerin muhtemelen ilki olmuştur.²⁶ Roberts, Edward Stewart Kennedy ile birlikte kaleme aldığı "The Planetary Theory of Ibn al-Shāṭir" (İbnü'ş-Şâtır'ın Gezegen Teorisi) başlıklı makalesinde bu irtibatı daha da detaylandırmış; İbnü'ş-Şâtır'ın matematiksel modellerinin, Kopernik'in kullandıklarıyla "yalnızca bu iki şahsın evren tasavvurlarının yer-merkezli (İbnü'ş-Şâtır) ve güneş-merkezli (Kopernik) olması ölçüsünde" özdeş olduğunu teyit etmişlerdir.²⁷ Otto Neugebauer, Noel Swerdlow, George Saliba ve F. Jamil Ragep gibi sonraki tarihçiler bu bulguları teyit edip genişletmiş; Kopernik'in muhtemelen Grek araçlar veya Rönesans İtalya'sında dolaşımda olan tercüme vasıtasıyla İslam astronomi modellerine dolaylı yoldan erişim sağladığını ileri sürmüşlerdir.²⁸ Morrison'un araştırması, Galeano/Câlinûs'un bu entelektüel alışveriş zincirindeki kayıp halka olabileceğine işaret etmektedir.

25 Örnek olarak bkz. Robert Morrison, "An astronomical treatise by Musa Jalinus alias Moses Galeano," *Aleph: Historical Studies in Science & Judaism* 11, no. 2 (Temmuz 2011): 385-413. Morrison, ilerleyen süreçte Galeano/Câlinûs üzerine şu makale gibi ek çalışmalar da neşretmiştir: Robert Morrison, "A scholarly intermediary between the Ottoman Empire and Renaissance Europe," *Isis* 105, no. 1 (Mart 2014): 32-57.

26 Victor Roberts, "The Solar and Lunar Theory of Ibn ash-Shāṭir: A Pre-Copernican Copernican Model," *Isis* 48, no. 4 (Aralık 1957): 428-432.

27 E. S. Kennedy ve Victor Roberts, "The Planetary Theory of Ibn al-Shāṭir," *Isis* 50, no. 3 (Eylül 1959), 227.

28 Bkz. Otto Neugebauer ve Noel M. Swerdlow, *Mathematical Astronomy in Copernicus' "De Revolutionibus"* (New York: Springer-Verlag, 1984); Noel M. Swerdlow, "The Derivation and First Draft of Copernicus's Planetary Theory: A Translation of the Commentariolus with Commentary," *Proceedings of the American Philosophical Society* 117, no. 6 (Aralık 1973): 423-512; George Saliba, "Theory and Observation in Islamic Astronomy: The Work of Ibn al-Shāṭir of Damascus," *Journal for the History of Astronomy* 18, no. 1 (Şubat 1987): 35-43; George Saliba, *Islamic Science and the Making of the European Renaissance* (Cambridge, MA: MIT Press, 2007); F. Jamil Ragep, "Copernicus and His Islamic Predecessors: Some Historical Remarks," *History of Science* 45, no. 1 (Mart 2007): 65-81; F. Jamil Ragep, "Ibn al-Shāṭir and Copernicus: The Uppsala Notes Revisited," *Journal for the History of Astronomy* 47, no. 4 (Aralık 2016): 395-415.

Morrison'un hipotezi, Galeano/Câlînûs'un sadece İbnü's-Şâtır'ın teorileri hakkında bilgi sahibi olmakla kalmayıp aynı zamanda 1497 ile 1502 yılları arasında—yani Kopernik'in tıp öğrencisi olarak orada bulunduğu dönemde—bir bilgi taciri sıfatıyla Veneto'da faal olduğunu öneren ikincil delillere dayanmaktadır.²⁹ Bu hipotez; Galeano/Câlînûs'un hem İbranice hem de Arapça eserler kaleme almış olması, bilahare Latince öğrenmesi ve daha da mühimi, Avrupa'daki Hristiyan çevrelerle entelektüel ve ticarî bağlarıyla bilinen ve de yukarıda zikredilen tüccar-âlim ailelerinden birine mensup olması sebebiyle daha da kuvvetlenmektedir.³⁰ Galeano/Câlînûs'un İbranice kaleme aldığı başlıca eseri *Ta'ulumot hoqmā* (Hikmet Bilmeceleri) sayesinde, onun İstanbul'da hatırı sayılır bir vakit geçirdiğini ve burada Sultan II. Bâyezid (saltanatı 1481-1512) nezdinde saraya erişim sağladığını öğrenmekteyiz. Nitekim bu yakınlık Yahudi âlimler ve tabipler için anormal bir durum değildi.³¹ Bu durum; İbranice derkenar notlarıyla İslam dönemi astronomi eserlerinin İbraniceye tercümelerinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış Yahudilerin İslam astronomisinin önemli metinlerine erişim sağladıklarına işaret eden arşiv vesikalarıyla da desteklenmektedir.³² Morrison, Galeano/Câlînûs'un Kopernik üzerindeki tesirini fark etmiş, onun Tûsî Çifti'ni (Tûsî-Couple) ve eş merkezli (*homocentric* - gezegen kürelerinin sabit bir merkez olan dünya etrafında toplandığı) modeli, Padua'lı iki astronom olan Giovanni Battista Amico (ö. 1538) ve Girolamo Fracastoro'ya (ö. 1553) nakletmiş olabileceğini dikkat çekmiştir.³³

Netice itibarıyla Morrison'ın *Merchants of Knowledge* başlıklı eseri, bilim tarihine, bilhassa Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki entelektüel alışveriş çalışmalarına ve Yahudi Araştırmalarına oldukça önemli katkılar sunmakta, bu sebeple söz konusu sahalardaki üniversite müfredatlarında yer almayı hak etmektedir. Morrison, Yahudi müzakerecilerin—yani bilgi tacirlerinin—rolüne ışık tutarak, İslam dünyası ile Rönesans Avrupası arasındaki çok yönlü intikal zincirindeki “bir” kayıp halkayı gün yüzüne çıkaran ikna edici bir anlatı sunmaktadır. “Kayıp halka” tabirini nitelerken “bir” belgisiz sıfatını kullanmam bilinçli bir tercihtir. Zira henüz tespit

29 Morrison, “A scholarly intermediary,” 34-38. Morrison, *Merchants of Knowledge*, 179-183.

30 Morrison, “A scholarly intermediary,” 34-38; Morrison, *Merchants of Knowledge*, 23-24.

31 Morrison, “A scholarly intermediary,” 36-38; Morrison, *Merchants of Knowledge*, 81-83; 184-185.

32 Morrison, “A scholarly intermediary,” 39; Morrison, *Merchants of Knowledge*, 172-179.

33 Morrison, “A scholarly intermediary,” 35; Morrison, *Merchants of Knowledge*, 161.

edilmemiş daha pek çok halka olduğu kanaatindeyim. Söz konusu halkalar arasında hem metinler gibi nesnelere hem de müzakereciler gibi insanların, beşerî etkileşim ve entelektüel alışveriş mekânları içerisinde hangi usullerle hareket ettikleri yer almaktadır. Mesela, İbnü's-Şâtır'ın fikirlerinin Galeano/Câlînûs vasıtasıyla Padua'ya ve akabinde Kopernik'e ulaşmış olma ihtimalinin yüksekliği ile bu sürecin denizci bir ülke olan Venedik'in en parlak dönemine tekabül etmesi bir tesadüf değildir. Benzer bir olay, on yedinci yüzyılda pek çok Latince eserin bir diğer denizci ülke olan Hollanda Cumhuriyeti'nin rotaları üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na ulaştığı dönemde de müşahade edilebilir ki bu da kendi araştırmalarımda tespit ettiğim bir başka intikal yoludur. Bununla birlikte, Morrison'un çalışması, nerede, nasıl ve kiminle şekillendiği sorulara delilleri ile cevaplar sunması bakımından entelektüel alışveriş tarihi bibliyografyasına kıymetli bir katkı konumundadır. Açık ki, bu yaklaşım, bilim tarihimizi daha kapsayıcı ve birbiriyle irtibatlı bir anlatıya sevkeden yeni bir denge oluşturacaktır.

Kaynakça

- Andrioli, Giancarlo ve Giuseppe Trincia. "Padua: The Renaissance of Human Anatomy and Medicine." *Neurosurgery* 55, no. 4 (Ekim 2004): 746-55.
- Anonim. "Literary Intelligence." *The Classical Journal* 13 (Mart-Haziran 1816): 202-19.
- Castiglioni, Arturo. "The Medical School at Padua and the Renaissance of Medicine." *Annals of Medical History* 7, no. 3 (1935): 214-27.
- Cochrane, Eric. "Science and Humanism in the Italian Renaissance." *The American Historical Review* 81, no. 5 (Aralık 1976): 1039-57.
- Dominiczak, Marek H. "On Art, Wealth, and Power: The Venetian Republic." *Clinical Chemistry* 63, no. 11 (Kasım 2017): 1783-85. <https://doi.org/10.1373/clinchem.2016.266858>.
- Galilei, Galileo. *Sidereus Nuncius; or A Sidereal Message*. çev. William R. Shea. Sagamore Beach, MA.: Science History Publications, 2009.
- Grendler, Paul F. *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 2002.
- Grendler, Paul F. *Humanism, Universities, and Jesuit Education in Late Renaissance Italy*. Leiden ve Boston: Brill, 2022.
- Häberlein, Mark. *The Fuggers of Augsburg: Pursuing Wealth and Honor in Renaissance Germany*. Charlottesville ve Londra: University of Virginia Press, 2012.

- Kennedy, E. S. ve Victor Roberts. "The Planetary Theory of Ibn al-Shāṭir." *Isis* 50, no. 3 (Eylül 1959): 227-35.
- King, Margaret L. "The Patriciate and the Intellectuals: Power and Ideas in Quattrocento Venice." *Societas: A Review of Social History* 5 (1975): 295-312.
- Knapton, Michael, John E. Law ve Alison A. Smith (ed.). *Venice and the Veneto during the Renaissance, The Legacy of Benjamin Kohl*. Floransa: Firenze University Press, 2014.
- Ladas, Stephen Pericles. *Patents, Trademarks, and Related Rights: National and International Protection*. Cilt I. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.
- Molà, Luca. "Renaissance Venice: A City of Innovation." *Market Spaces, Production Sites, and Sound Landscape of European Cities: From History to Regeneration* içinde, ed. Elena Svalduz, 45-55. Padua: Padova University Press, 2022.
- Morrison, Robert G. *Merchants of Knowledge: Intellectual Exchange in the Ottoman Empire & Renaissance Europe*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2025.
- Morrison, Robert. "An astronomical treatise by Musa Jalinus alias Moses Galeano." *Aleph: Historical Studies in Science & Judaism* 11, no. 2 (Temmuz 2011): 385-413.
- Morrison, Robert. "A Scholarly Intermediary between the Ottoman Empire and Renaissance Europe." *Isis* 105, no. 1 (Mart 2014): 32-57.
- Neugebauer, Otto ve Noel M. Swerdlow. *Mathematical Astronomy in Copernicus' "De Revolutionibus"*. New York: Springer-Verlag, 1984.
- Pomeranz, Kenneth. "Histories for a Less National Age." *The American Historical Review* 119, no. 1 (Şubat 2014): 1-22.
- Ragep, F. Jamil. "Copernicus and His Islamic Predecessors: Some Historical Remarks." *History of Science* 45, no. 1 (Mart 2007): 65-81.
- Ragep, F. Jamil. "Ibn al-Shāṭir and Copernicus: The Uppsala Notes Revisited." *Journal for the History of Astronomy* 47, no. 4 (Aralık 2016): 395-415.
- Roberts, Victor. "The Solar and Lunar Theory of Ibn ash-Shāṭir: A Pre-Copernican Copernican Model." *Isis* 48, no. 4 (Aralık 1957): 428-32.
- Roce, Susan. "Modon, Battle of." *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology* içinde, ed. Clifford J. Rogers, 13-14. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Romano, Dennis. *Patricians and Popolani: The Social Foundations of the Venetian Renaissance State*. Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press, 1987.
- Saliba, George. "Theory and Observation in Islamic Astronomy: The Work of Ibn al-Shāṭir of Damascus." *Journal for the History of Astronomy* 18, no. 1 (Şubat 1987): 35-43.
- Saliba, George. *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.

Steimann, Ilona. "Jewish Scribes and Christian Patrons: The Hebraica Collection of Johann Jakob Fugger." *Renaissance Quarterly* 70, no. 4 (2017): 1235-81.

Steimann, Ilona. "A Good Book is an Old Book? Hebrew Manuscripts and Prints in 16th-Century Christian Book Collections." *Between Manuscript and Print: Transcultural Perspectives, ca. 1400-1800* içinde, ed. Sylvia Brockstieger ve Paul Schweitzer-Martin, 89-109. Berlin ve Boston: De Gruyter, 2023.

Swerdlow, Noel M. "The Derivation and First Draft of Copernicus's Planetary Theory: A Translation of the Commentariolus with Commentary." *Proceedings of the American Philosophical Society* 117, no. 6 (Aralık 1973): 423-512.

Bu çalışmanın İngilizce özgün metninin hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlara, ticari kullanım hakkı dergimize aittir. Yayımlanan çalışmalar CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.